

УДК 338.439(477)

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ
ХАРЧОВОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Варченко О. М., д.е.н., професор,
проректор з наукової та інноваційної діяльності
<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

Крисанов Д. Ф., д.е.н., професор,
керівник Інституту економіки і бізнесу
<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

Варченко О. О., доктор філософії,
асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, Україна

<https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-18>

Предмет. Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та прикладних аспектів ведення малого бізнесу в харчовій індустрії України за умов постійної мінливості внутрішньої ситуації та посилення турбулентності у зовнішньому середовищі. **Мета.** Узагальнити розвиток малого підприємництва в харчовій індустрії в умовах періодичного виникнення аграрних криз та посилення турбулентності, обґрунтувати рекомендації практичного змісту, спрямовані на забезпечення його сталого розвитку у повоєнний період. **Методи.** Основою проведених досліджень були загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: системного та ретроспективного аналізу – для встановлення структурно-динамічних особливостей розвитку малих підприємств харчової індустрії у довоєнний період; формалізації, аналізу і синтезу – для виявлення та оцінювання варіативної динаміки малих підприємств, що продукували та реалізували продовольчу продукцію, на тлі поступового масштабування її обсягів; порівняльного аналізу – при дослідженні діяльності малих підприємств різних продуктових напрямів. **Результати.** Розкрито причини і наслідки суперечливих тенденцій в розвитку малих і мікропідприємств харчової індустрії. Систематизовано проблеми і перешкоди, які гальмують розвиток бізнесової діяльності у харчовому сегменті промисловості. Обґрунтовано практичні заходи, спрямовані на активізацію бізнесової діяльності малих підприємств харчової індустрії у повоєнний період. **Сфера застосування результатів.** Результати досліджень включають теоретичні засади і практичні підходи щодо активізації продуктової діяльності у харчовому сегменті промисловості в умовах суперечливих тенденцій і руйнації частини його потенціалу на невідконтрольних територіях. Виявлені тенденції та практичні заходи будуть використані при відродженні потенціалу малих підприємств харчової індустрії в процесі ліквідації наслідків військових дій та активізації діяльності із використання засобів й інструментів механізму їх підтримки.

Ключові слова: харчова індустрія, малі підприємства і суб'єкти мікропідприємництва, економічний механізм, зайнятість, рентабельність.

STRUCTURAL AND DYNAMIC TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SMALL
ENTERPRISES OF FOOD INDUSTRY OF UKRAINE IN THE PRE-WAR PERIOD

Olga Varchenko, D-r of Sc., Economics, Professor
Vice-Rector for Research and Innovation
<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

Dmytro Krysanov, D-r of Sc., Economics, Professor
Head of the Institute of Economics and Business
<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

Olga Varchenko, Ph.D.,
Assistant of the department of finance, banking and insurance
<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

<https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-18>

Subject. Aggregate of theoretical, methodical and applied aspects of running a small business in the food industry of Ukraine under conditions of constant variability of the internal situation and increased turbulence in the external environment. **Purpose.** Summarizing the development of small entrepreneurship in the food industry in the conditions of periodic occurrence of agrarian crises and increased turbulence, substantiate recommendations of practical content aimed at ensuring its sustainable development in the post-war period. **Methods.** The basis of the conducted research was general scientific and special methods, in particular: systematic and retrospective analysis – to establish the structural and dynamic features of the development of small enterprises of the food industry in the pre-war period; formalization, analysis and synthesis – to identify and evaluate the variable dynamics of small enterprises that produced and sold food products, against the background of gradual scaling of its volumes; comparative analysis – when studying the activities of small enterprises in various product areas. **Results.** The causes and consequences of contradictory trends in the development of small and microenterprises in the food industry are revealed. The problems and obstacles that inhibit the development of business activities in the food industry segment are systematized. The practical measures aimed at revitalizing the business activities of small enterprises of the food industry in the post-war period are substantiated. **Scope of results.** The results of the research include theoretical principles and practical approaches to the activation of production activities in the food industry segment in the conditions of a contradictory trends and the destruction of part of its potential in uncontrolled territories. Identified trends and practical measures will be used in reviving the potential of small enterprises of the food industry in the process of eliminating the consequences of military action and intensifying the activity of using the means and tools of the mechanism of their support.

Key words: food industry, small enterprises and micro-entrepreneurs, economic mechanism, employment, profitability.

Постановка проблеми. На початку 2010-тих років було прийнято закон щодо розвитку та державної підтримки малого і середнього підприємництва (МСП) [1]. Відтоді минуло практично десять років, але особливих зрушень у розвитку малого підприємництва не спостерігається. Навіть більше – увага науковців була поступово прикута до нових напрямків, форм, виробничих моделей, організаційних утворень суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема: інтегрованих об'єднань, агропродовольчих ланцюгів, логістичних мереж, кооперативних формувань та ін. Процеси їх створення, поетапного формування, розширення і зміцнення та активізації розвитку в умовах динамічних зрушень у внутрішній структурі й посилення турбулентності у зовнішньому середовищі нині є предметом широкого обговорення та супроводжуються розробленням необхідних наукових, методичних і практичних рекомендацій.

У травні 2017 р. було прийнято Стратегію розвитку МСП на період до 2020 р. [2], в якій були розкриті бар'єри та узагальнені основні напрями активізації підприємництва. Серед них скасування застарілих норм, запровадження найкращих світових практик, формування ефективної системи підтримки МСП, забезпечення доступу до фінансів і зовнішніх ринків, розвиток зеленої економіки та ін. Їх практична реалізація у повному обсязі дозволила б зробити помітні кроки в розвитку МСП.

Отже, у 2010-ті роки йшлося про активізацію розвитку МСП, хоча вже наприкінці 1990-их років було прийнято Указ Президента України щодо спрощення системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва [3]. Продовженням створення надійного підґрунтя для підтримки та розвитку малих підприємств стало прийняття двох Законів України: Про державну підтримку малого підприємництва (від 19.10.2000 №2063-III) та Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні (від 21.12.2000 №2157-III). Таким чином, було чітко акцентовано увагу на тому, що одним із головних напрямів розбудови підприємницької діяльності стало створення державної системи забезпечення розвитку та підтримки малого підприємництва, організації нових робочих місць, підвищення інвестиційної активності, формування необхідної інфраструктури та ін. Було зазначено, що на початок нового століття в Україні існувало майже 200 тис. малих підприємств, працювало близько 1 млн. підприємців без створення юридичної особи, майже 40 тис. фермерських господарств.

Всього у малому підприємстві було зайнято понад 2,7 млн осіб, або 9 відсотків працездатного населення України. Водночас мале підприємство виробляє 11 відсотків загального обсягу виробництва продукції (робіт, послуг) у цілому по Україні, що свідчить про більш ефективне функціонування малого бізнесу порівняно з великим [4]. Доцільно було б простежити як розвивалось мале підприємство у наступні роки.

На початок 2020-их років в Україні функціонувало майже 2 млн малих підприємств, працювало біля 1,6 млн фізичних осіб-підприємців, майже 32 тис. фермерів. Нині у малому підприємстві зайнято більше ніж 4,2 млн осіб (понад 47% від зайнятих працівників у суб'єктів підприємства), у т.ч. найманих – більше ніж 2,5 млн осіб (понад 35% від найманих працівників у суб'єктів підприємства). Мале підприємство реалізувало понад 3 трлн грн продукції (товарів, послуг), виробленої суб'єктами підприємства (або більше чверті від загального обсягу реалізованої продукції; ще третина – суб'єктами великого, а решта – середнього підприємства) [5]. Отже, мале підприємство відчутно додало за 20 років і стало вагомою частиною національної економіки, і тому відношення до нього повинне бути як до специфічного, самостійного й масово представленого суб'єкта господарювання у матеріальному виробництві й сфері обслуговування.

У цьому зв'язку необхідно звернути увагу на те, що аграрний сектор є продуцентом найбільш вживаних населенням продовольчих товарів, тобто сільськогосподарських і харчових продуктів, дефіцит або тривала відсутність яких можуть призвести до невідворотних для життя людини наслідків. І значну частку різної продовольчої продукції якраз і виробляють малі підприємства аграрного сектора, у т.ч. готові до вживання продукти випускають суб'єкти господарювання у харчовій індустрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку малого підприємства було присвячено роботи багатьох науковців, зокрема Варналія З. С., Голич Н. В., Довгальнової О. В., Крисака А. О. [6-9] та ін. Вони пропонують різні підходи до вирішення сучасних проблем малого бізнесу та підвищення його економічної ефективності. Водночас потребують глибокого аналізу структурно-динамічні тенденції розвитку малих підприємств харчової індустрії у довоєнний період.

Мета роботи – узагальнити розвиток малого підприємства в харчовій індустрії в умовах періодичного виникнення аграрних криз та посилення турбулентності, обґрунтувати рекомендації практичного змісту, спрямовані на забезпечення його сталого розвитку у повоєнний період.

Виклад основних результатів досліджень. Законом України щодо розвитку та державної підтримки МСП [1] визначено нову класифікацію підприємств за обсягами діяльності. Згаданим Законом доповнено ст. 55 Господарського кодексу [10] про те, що відтепер суб'єкти підприємства поділятимуться на суб'єкти малого підприємства (у тому числі мікропідприємства), середнього підприємства та великого підприємства. Наведемо визначення мікро- та малих підприємств.

До суб'єктів мікропідприємства відносяться фізичні особи-підприємці (ФОП) та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб, та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємства є ФОП та юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб, та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро. Оскільки цей Закон [1] набрав чинності з 19.04.2012, а Крим та Донбас були окуповані весною 2014 р., то найбільш об'єктивні та прийнятні для порівняння статистичні дані будуть починаючи з 2014 р.

Таким чином, мале підприємництво розвивається на тлі трансформацій і зрушень, що відбуваються у конкретній галузі та національній економіці загалом, а також на нього справляють опосередкований вплив турбуленції та форс-мажорні обставини, що спорадично виникають у зовнішньому середовищі. Зокрема аграрні кризи відбулися в Україні в 2014-2015 та 2020 рр., і вони справили негативний вплив на сільське господарство та залежні від нього галузі. У цьому зв'язку варто проаналізувати як розвивалося мале підприємництво харчової індустрії у досліджуваному періоді часу (табл. 1). До харчової індустрії за КВЕД-2010 належать такі розділи: виробництво харчових продуктів, виробництво напоїв, виробництво тютюнових виробів.

Таблиця 1

Динаміка основних показників розвитку малого підприємництва та мікропідприємництва у харчовій індустрії України*

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021: 2014=%, пп
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Суб'єкти господарювання									
Діючі суб'єкти господарювання за видами економічної діяльності (харчової індустрії), усього, од.	15517	16157	15272	15119	15544	16275	16222	16206	104,4
з них суб'єкти малого підприємництва, од.	14429	15113	14253	14048	14443	15146	15112	15137	104,9
%	93,0	93,5	93,3	92,9	92,9	93,1	93,2	93,4	0,4
з них суб'єкти мікропідприємництва, од.	12819	13644	12788	12526	12783	13468	13513	13495	105,2
%	82,6	84,4	83,7	82,8	82,2	82,8	83,3	83,3	0,7
2. Реалізація продукції									
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	19107	28342	34074	37166	40824	39168	48099	60612	317,2
% від загального обсягу	5,6	6,6	6,4	5,8	6,0	5,5	6,1	5,5	-0,1
3. Зайнятість і оплата праці									
К-ть зайнятих** працівників, осіб	68080	65717	68891	70200	75164	71942	74483	76638	112,5
% від зайнятих працівників в харчовій індустрії	17,7	18,6	19,9	19,5	20,5	19,1	20,4	21,3	3,6
Кількість найманих працівників, осіб	56880	53761	57722	59481	64053	59318	63279	65544	115,2
% від найманих працівників в харчовій індустрії	15,2	15,8	17,2	17,0	18,1	16,8	17,8	18,8	3,6
Витрати на оплату праці, млн грн	723	916	1042	1598	1917	1942	2502	2916	403,3
% від оплати праці в харчовій індустрії	5,0	5,7	5,5	6,2	6,0	5,1	5,9	6,2	1,2
Витрати на персонал***, млн грн	1518	1752	1932	2601	3227	3187	3818	4447	293,0
% від оплати персоналу в харчовій індустрії	7,5	8,1	7,8	8,2	7,9	6,8	7,3	7,7	0,2

<i>Продовження таблиці 1</i>									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4. Фінанси і рентабельність виробництва									
Фінансові результати до оподаткування, млн грн	-1465	-804	-447	-5033	25	359	-270	211	-
% малих підприємств, які отримали прибуток	63,5	72,8	70,5	68,4	69,5	69,1	67,7	66,9	3,4
Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності, %	-5,1	-0,9	0,1	0,5	1,2	1,5	0,8	1,2	6,3
Рівень рентабельності (збитковості) усієї діяльності, %	-8,2	-3,5	-1,9	-13,2	-0,3	0,5	-1,1	0,0	8,2
5. Капітальні інвестиції і власний капітал									
Капітальні інвестиції малих підприємств харчової індустрії, млн грн	453	648	915	1206	3405	1098	576	3059	675,3
Власний капітал**** малих підприємств харчової індустрії, млн грн	2313	3253	1780	-2322	8535	6044	8654	11308	488,9
% від власного капіталу підприємств усієї харчової індустрії	3,31	5,16	2,69	2,57	6,78	3,49	4,77	5,58	2,27
Довідково:									
Діючі суб'єкти господарювання за видами економічної діяльності в Україні, усього, од.	1932325	1974439	1865631	1805144	1839672	1941701	1973652	1956320	101,2
з них суб'єкти малого підприємництва, од.	1915046	1958385	1850034	1789406	1822671	1922978	1955119	1937827	101,2
%	99,1	99,2	99,2	99,1	99,1	99,1	99,1	99,1	0,0
з них суб'єкти мікропідприємництва, од.	1859887	1910830	1800736	1737082	1764737	1864913	1898902	1880858	101,1
%	96,3	96,8	96,5	96,2	95,9	96,0	96,2	96,1	-0,2
Індекс продукції харчової індустрії, %	109,5	95,2	101,3	108,6	107,0	107,2	105,0	99,3	-10,2
До попереднього року, %	102,5	89,1	107,4	106,3	98,7	103,3	99,2	94,6	-7,9
Обсяг реалізації продукції харчової індустрії України, усього, млн грн	302392	398023	462419	548378	589855	616167	678844	842596	278,6
Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання малого підприємництва України, усього, осіб	4115146	3838749	3871758	3956331	4173665	4319757	4233999	4287724	104,2

<i>Продовження таблиці 1</i>									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання малого підприємництва харчової індустрії, осіб	68080	65717	68891	70200	75164	71942	74483	76638	112,5
% зайнятих працівників малого підприємництва харчової індустрії	1,65	1,71	1,78	1,77	1,80	1,67	1,76	1,79	0,14
Кількість найманих працівників у суб'єктів господарювання малого підприємництва України, усього, осіб	2420796	2098081	2227072	2393277	2603135	2595848	2558410	2601973	107,5
Кількість найманих працівників у суб'єктів господарювання малого підприємництва харчової індустрії, осіб	56880	53761	57722	59481	64053	59318	63279	65544	115,2
% найманих працівників малого підприємництва харчової індустрії	2,35	2,56	2,59	2,49	2,46	2,29	2,47	2,52	0,17

*Складено і розраховано: за матеріалами статистичної звітності підприємств України за відповідні роки.

**Зайняте населення включає найманих працівників та працюючих не за наймом у секторі самостійної зайнятості (сюди відносяться роботодавці, самозайняті, безкоштовно працюючі члени сім'ї). Працюючі за наймом (наймані працівники) – особи, які уклали письмовий або усний трудовий договір (контракт) з адміністрацією підприємства, установи, організації, фізичною особою про умови й оплату трудової діяльності.

***Витрати на персонал являють собою сукупність витрат, зв'язаних з його залученням, винагородою, стимулюванням, вирішенням соціальних проблем, організацією роботи і поліпшенням умов праці.

****Власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань. Активи – це майно підприємства в його матеріальній і нематеріальній формах, придбане за рахунок власних або залучених ресурсів, що перебувають у розпорядженні підприємства та призначені для використання у фінансово-господарській діяльності з метою отримання прибутку. Основними складовими власного капіталу є: статутний капітал; пайовий капітал; додатково вкладений капітал; інший додатковий капітал; резервний капітал; нерозподілений прибуток (непокритий збиток); неоплачений капітал; вилучений капітал.

Перший і найбільш результативний показник – це динаміка чисельності та зміни в структурі малих і мікропідприємств (малого-мікро- або м-м-підприємництва, малого бізнесу). Зокрема за 2014-2021 рр. приріст м-м-підприємств загалом по Україні становив у межах 1,2-1,1%, але по харчовій індустрії вчетверо більше – 4,9-5,2%. Це свідчить про те, що в харчовій індустрії у сегменті малого агробізнесу процеси створення нових малих підприємств та організаційного оформлення (реєстрації в установленому законом порядку) фізичних осіб-підприємців (ФОП) проходять інтенсивніше, ніж загалом по економіці. Якщо ці процеси проаналізувати глибше, тобто через призму 11 груп підприємств згідно КВЕД-2010, а при необхідності і класів по окремих багатогалузевих групах, то в результаті отримаємо структурну трансформацію м-м-підприємств за певний період часу (табл.2).

**Кількість діючих суб'єктів малого та мікропідприємництва
по харчовій індустрії України***

Виробництво	2010				2021				2021**		
	Діючі суб'єкти підприємництва, одиниць		З них фізичні особи-підприємці, одиниць		Діючі суб'єкти підприємництва, одиниць		З них фізичні особи-підприємці, одиниць		Структура і кількість найманих на одному СП, осіб		
	усього малих	з них мікро	усього малих	з них мікро	усього малих	з них мікро	усього малих	з них мікро	%	ма-лі	мі-кро
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
УСЬОГО (10+11+12); з нього:	15927	13915	10734	10193	15137	13495	9820	9432	100	18	0,8
10 Виробництво харчових продуктів	13943	12180	9390	8919	14159	12653	9487	9108	93,5	18	0,7
10.1 виробництво м'яса і м'ясних продуктів	1720	1413	939	871	1576	1312	886	830	10,4	18	0,9
10.2 перероблення та консервування риби, ракоподібних і моллюсків	479	393	257	242	394	342	224	217	2,6	22	4,1
10.3 перероблення та консервування фруктів і овочів	536	432	205	196	649	547	293	285	4,3	9	1,2
10.4 виробництво олії та тваринних жирів	1363	1265	1020	996	1266	1143	689	671	8,4	17	1,0
10.5 виробництво молочних продуктів	453	378	200	192	607	519	314	306	4,0	24	1,0
10.6 Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	1772	1613	1317	1175	1175	1084	712	701	7,8	35	1,0
10.7 виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	5419	4715	4217	3934	5047	4638	4154	3972	33,2	13	0,3
10.8 виробництво інших харчових продуктів	1721	1538	1156	1119	2788	2531	1968	1883	18,4	16	0,7

<i>Подовження таблиці 2</i>											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
10.9 виробництво готових кормів для тварин	480	433	289	285	516	446	247	243	3,4	21	1,2
11 Виробництво напоїв	1977	1729	1344	1274	940	808	332	323	6,2	23	1,5
12 Виробництво тютюнових виробів	7	6	0	0	38	34	1	1	0,3	24	2,3

*Складено і розраховано за джерелом: Кількість діючих суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за видами економічної діяльності у 2010-2021 роках. https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.

**Чисельність найманих працівників на одному діючому суб'єкті господарювання (осіб) розраховується окремо: а) по мікропідприємствах: чисельність найманих працівників у галузі по мікропідприємствах/кількість мікропідприємств; б) по малих підприємствах (без мікропідприємств): чисельність найманих працівників у галузі по групі (малі підприємства – мікропідприємства)/кількість суб'єктів господарювання по групі (малі підприємства – мікропідприємства).

Наведені статистичні дані свідчать, що за 2010-2021 рр. відбулися важливі структурні зміни, зокрема:

- чисельність суб'єктів малого бізнесу збільшилася у таких групах: 10.3 перероблення та консервування фруктів і овочів (з 536 до 649 од.); 10.5 виробництво молочних продуктів (з 453 до 607 од.); 10.8 виробництво інших харчових продуктів (з 1721 до 2788 од.); 10.9 виробництво готових кормів для тварин (з 480 до 516 од.); 12.0 виробництво тютюнових виробів (з 7 до 38 од.). Найбільше розширення в групі 10.8 відбулося за рахунок двократного збільшення класу 10.85 виробництво готової їжі та страв (з 599 до 1224 од.), майже втричі – класу 10.83 виробництво кави та чаю (з 100 до 270 од.) і у більш як півтора рази класу 10.82 виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів (з 183 до 303 од.), а також класу 10.89 виробництво інших харчових продуктів, н.в.і.у. (не віднесених до інших угруповань) – з 650 до 715 од. Основними причинами збільшення чисельності суб'єктів малого бізнесу було збільшення попиту на окремі харчові продукти, активне розширення виробничих потужностей, нарощування мережі приймальних пунктів первинної сировини та ін.;

- чисельність суб'єктів малого бізнесу зменшилася у таких групах: 10.1 виробництво м'яса і м'ясних продуктів (з 1720 до 1576 од.); 10.2 перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків (з 479 до 242 од.); 10.4 виробництво олії та тваринних жирів (з 1363 до 1266 од.); 10.6 виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів (з 1772 до 1175 од.); 10.7 виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів (з 5419 до 5047 од.); 11.00 виробництво напоїв (з 1977 до 940 од.). Щодо групи 11.00, то скорочення відбулося за рахунок суттєвого зменшення чисельності суб'єктів малого бізнесу у трьох класах, зокрема: втричі у 11.04 виробництво інших недистильованих напоїв зі зброджуваних продуктів (з 30 до 10 од.) і 11.06 виробництво солоду (з 35 до 10 од.) та більш як удвічі у 11.07 виробництво безалкогольних напоїв; виробництво мінеральних вод та інших вод, розлитих у пляшки (з 1593 до 599 од.). Основними причинами зменшення були: впровадження європейської системи харчової безпечності, унаслідок чого застарілі переробні потужності були виведені з експлуатації та ліквідовані, скорочення обсягів заготівлі продовольчої сировини, зменшення споживання харчових продуктів у зв'язку із скороченням контингенту споживачів та ін.

Необхідно звернути увагу на ще одну обставину. За 11 років кількість суб'єктів малого бізнесу скоротилась на 5%, у зв'язку з чим дві найістотніші групи (найбільш поширена 10.7 і найбільш динамічна 10.8) із провідного становища (майже 45% серед м-м) стали домінуючими (майже 52%) в структурі м-м-підприємств харчової індустрії. Це

відповідним чином вплинуло на кореляцію структурно-динамічних тенденцій розвитку інших груп підприємств. Зокрема, відбулося розширення низових мереж заготівлі м'ясної, фруктово-овочевої, молочної сировини унаслідок того, що зменшуються обсяги її вирощування в розрахунку на одиницю використовуваної для цього території. Тобто шляхом розширення територій, на яких проводиться заготівля, навіть при зменшенні її продуктивності, вдається підтримувати достатні обсяги заготовлюваної сировини та забезпечувати ними переробні потужності.

Ще одна відмінність двох вищезгаданих груп (10.7 і 10.8) полягає у тому, що вони мають високі частки мікропідприємств серед суб'єктів малого бізнесу харчової індустрії (відповідно 91,9% і 90,8%, а середня по харчовій індустрії – 89,1%) та найнижчу кількість найманих працівників у розрахунку на діючого суб'єкта мікропідприємництва (відповідно 0,3 і 0,7 робітника, а в середньому – 0,8). Це свідчить про те, що на цих мікропідприємствах наймані працівники зайняті не тільки неповний робочий день, але й неповний робочий тиждень/місяць, або ж навіть сезонно чи поважово. У згаданих групах також найнижча чисельність найманих працівників у розрахунку на одне мале підприємство (відповідно 13 і 16 робітників, а в середньому по харчовій індустрії – 18, за винятком групи 10.3 – 9 осіб). Це свідчить про поширеність цих підприємств й високий попит на їх продукцію.

Що ж до реалізації продукції (табл. 1), то за 7 років приріст реалізованої продукції у малому бізнесі харчової індустрії становив 217,2%, а всієї харчової індустрії – 178,6%, тобто майже на п'яту частину менше. Отже суб'єкти малого агробізнесу харчової індустрії, навіть в умовах періодичного виникнення аграрних криз, нарощували обсяги реалізації продукції більш стабільніше, ніж уся галузь загалом. Те, які зміни відбулися безпосередньо у структурі харчової продукції малого бізнесу за 11 років можна відстежити на прикладі реалізованої продукції за кожною групою окремо (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяг реалізованої продукції суб'єктами малого та мікропідприємництва по харчовій індустрії України, млн грн

Виробництво	2010				2021				2021**	
	Малими підприємствами		З них мікропідприємствами		Малими підприємствами		З них мікропідприємствами		Найманих на 1 млн грн. реаліз. продукції, осіб	
	Усього, млн грн	% до показника виду діяльності	Усього, млн грн	% до показника виду діяльності	Усього, млн грн	% до показника виду діяльності	Усього, млн грн	% до показника виду діяльності	Малі	Мікро
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
УСЬОГО (10+11+12); з нього:	9716	4,8	1853	0,9	49898	5,2	9254	1,0	0,7	1,1
10 Виробництво харчових продуктів	8648	5,4	1718	1,1	46746	6,2	8687	1,1	0,6	1,0
10.1 виробництво м'яса і м'ясних продуктів	2068	12,7	337	2,1	9252	8,0	1630	1,4	1,6	0,7
10.2 перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків	499	27,5	36	2,0	2274	15,0	177	1,2	1,9	1,5

<i>Продовження таблиці 3</i>										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
10.3 перероблення та консервування фруктів і овочів	809	9,4	147	1,7	3583	16,3	655	3,0	1,3	1,0
10.4 виробництво олії та тваринних жирів	1032	2,6	190	0,5	7276	2,4	1428	0,5	2,8	0,8
10.5 виробництво молочних продуктів	446	1,7	75	0,3	2756	3,4	484	0,6	1,1	1,0
10.6 виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	1237	15,4	349	4,3	7330	15,6	1157	2,5	2,0	1,0
10.7 виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	894	5,9	174	1,2	3276	6,7	682	1,4	0,5	2,3
10.8 виробництво інших харчових продуктів	1086	3,1	275	0,8	7190	7,3	1690	1,7	1,3	1,0
10.9 виробництво готових кормів для тварин	575	6,5	132	1,5	3805	17,3	781	3,6	2,0	0,7
11 Виробництво - напоїв	1052	3,2	131	0,4	3066	3,2	550	0,6	1,2	2,2
12 Виробництво тютюнових виробів	16	0,2	3	0,0	85	0,1	16	0,0	1,4	4,9

*Складено і розраховано за джерелом: Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010-2021). https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.

**Чисельність найманих працівників для виробництва 1 млн грн. реалізованої продукції розраховується окремо: а) по мікропідприємствах: чисельність найманих працівників у галузі по мікропідприємствах/кількість реалізованої продукції мікропідприємствами; б) по малих підприємствах (без мікропідприємств): чисельність найманих працівників у галузі по групі (малі підприємства – мікропідприємства)/кількість реалізованої продукції групою малих підприємств(кількість реалізованої продукції малими підприємствами – кількість реалізованої продукції мікропідприємствами).

Зокрема, за згаданий період обсяги реалізованої малим бізнесом харчової продукції зросли у п'ятеро, а її частка в структурі продукції всієї галузі підвищилася з 4,8% до 5,2%. За 11 років приріст реалізованої продукції малим бізнесом спостерігався вище, ніж по харчовій індустрії загалом – 5,1 рази, підприємствами таких 6 груп: 10.4 виробництво олії та тваринних жирів – у 7,1 рази; 10.5 виробництво молочних продуктів – у 6,2 рази; 10.6 виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів – у 5,9 рази; 10.8 виробництво інших харчових продуктів – у 6,6 рази; 10.9 виробництво готових кормів для тварин – у 6,6 рази; 12.0 – виробництво тютюнових виробів – у 5,3 рази.

Порівняно з 2010 р. підвищилася у 2021 р. частка реалізованої малим бізнесом продукції у всій харчовій продукції конкретної галузі, зокрема: 10.3 перероблення та консервування фруктів і овочів – з 9,4% до 16,3%; 10.5 виробництво молочних продуктів – з 1,7% до 3,4%; 10.7 виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів – з 5,9% до 6,7%; 10.8 виробництво інших харчових продуктів – з 3,1% до 7,3%; 10.9 виробництво готових кормів для тварин – з 6,5% до 17,3%. Наведені дані свідчать про те, що малий бізнес під впливом різних обставин (нарощування і збільшення реалізації продукції власного виробництва, зниження обсягів виробництва і реалізації по конкретній галузі загалом) спроможний помітно покращити своє становище у масштабах галузі. У результаті відбулася певна структурно-динамічна трансформація (на заключному етапі порівняно з початковим) груп підприємств малого бізнесу, які утворювали угруповування суб'єктів м-м-підприємництва за домінуючою роллю в харчовій індустрії. Наприклад, на початковому етапі це такі групи підприємств як 10.1, 10.4, 10.6, 10.8, 11.00; на заключному – 10.1, 10.4, 10.6, 10.8 зі всіх 11 груп підприємств згідно з КВЕД-2010. Загалом ці угруповування підприємств у першому випадку акумулювали 66,6% реалізованої малим бізнесом харчової продукції, а в другому – 62,2%. Стосовно угруповань мікропідприємств цифри відповідні є такими: 70,8% та 63,8%. Отже, вказані групи підприємств малого бізнесу, незважаючи на те, що під впливом динамічних трансформацій відбуваються певні зміни у структурі виробників за обсягами реалізованої продукції, традиційно займають домінуюче положення серед 11 груп харчової індустрії.

Розрахунковий показник «кількість найманих працівників на 1 млн грн. реалізованої продукції» розкриває працеемність конкретної галузі і, фактично, є комплексним, в якому в концентрованому вигляді синтезовано ключові та суперечливі характеристики м-м-підприємництва. Серед них: територіальна поширеність підприємництва і низька зайнятість працівників, застарілі основні засоби і підвищені затрати ручної праці, висока частка зайнятих (без найманих) на одиницю найманих та ін. Логічна потреба в найманих працівниках: 0,7 та 1,1 особи на 1 млн грн. реалізованої продукції на малих і мікропідприємствах. Але існують невідповідності або зворотні відношення, зокрема по таких 6 групах підприємств: 10.1 – 1,6 та 0,7 працівника на 1 млн грн. реалізованої продукції; 10.2 – 1,9 та 1,5; 10.3 – 1,3 та 1,0; 10.4 – 2,8 та 0,8; 10.6 – 2,0 та 1,0; 10.8 – 1,3 та 1,0; 10.9 – 2,0 та 0,7 найманого працівника на 1 млн грн. реалізованої продукції. Зворотню залежність – тобто потужніше виробництво, але з вищими затратами праці на 1 млн грн. реалізованої продукції, порівняно з мікропідприємством, – можна пояснити тим, що на малих підприємствах виконуються технологічно складніші та більш вартісні роботи, і необхідна для цього сировина надходить з кількох мікропідприємств з простими видами робіт. Наприклад, заготівля і первинна доробка сировини проводяться мікропідприємствами, а вже її переробка в харчові продукти – на малих потужностях. Причому мікропідприємства, переважно, функціонують сезонно та з дуже обмеженим контингентом працівників, натомість малі – протягом кількох місяців або ж цілорічно зі значно більшим: середнє відношення найнятих на одне підприємство становить 0,8:18 (1:22,5) осіб (табл. 2).

Чисельність і частка зайнятих працівників в малому бізнесі, а також їхня частка серед зайнятих працівників загалом по харчовій індустрії, збільшуються (табл.1): за 2014-2021 рр. відповідно на понад 8,5 тис. осіб і на 12,5% та до 21,3% (збільшення на 3,6% – до 76638 осіб). Найбільше зайнятих працівників у таких групах підприємств: 10.1 виробництво м'яса і м'ясних продуктів – 10096 осіб, 10.7 виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів – 25537 осіб, 10.8 виробництво інших харчових продуктів – 12016 осіб (це більшою мірою стосується класу 10.85 виробництво готової їжі та страв). Загалом це становить понад 62% від зайнятих працівників у малому бізнесі харчової індустрії (табл. 4).

Кількість зайнятих працівників на підприємствах малого та мікропідприємництва по харчовій індустрії України*

Виробництво	2010				2021				2021 до 2010=%	
	Малі підприємства		З них мікропідприємства		Малі підприємства		З них мікропідприємства		Малі	Мікро
	Усього, осіб	% до зайнятих по виду діяльності	Усього, осіб	% до зайнятих по виду діяльності	Усього, осіб	% до зайнятих по виду діяльності	Усього, осіб	% до зайнятих по виду діяльності	П.6: п.2	П.8: п.4
УСЬОГО (10+11+12); з нього:	49549	11,8	10591	2,5	40765	12,8	11005	3,4	82,2	103,9
10 Виробництво харчових продуктів	43207	12,0	9386	2,3	36141	12,7	9495	3,3	83,6	101,1
10.1 виробництво м'яса і м'ясних продуктів	7933	15,8	1593	3,2	6074	10,0	1314	2,2	76,5	82,4
10.2 перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків	1928	29,0	339	5,1	1440	18,5	304	3,9	74,7	89,7
10.3 перероблення та консервування фруктів і овочів	3079	15,0	546	2,7	2955	25,0	694	5,9	96,0	127,1
10.4 виробництво олії та тваринних жирів	2458	11,4	693	3,2	3334	12,4	1213	4,5	135,6	175,0
10.5 виробництво молочних продуктів	2228	3,2	479	0,2	2698	5,8	554	1,2	121,1	115,6
10.6 виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	4848	21,6	1378	6,1	4422	22,9	1248	6,5	91,1	90,5
10.7 виробництво хліба, хлібо-булочних і борошняних виробів	14153	15,0	2544	2,7	7199	12,0	1794	3,0	50,8	70,5
10.8 виробництво інших харчових продуктів	5006	7,4	1298	1,9	5960	13,7	1812	14,2	119,0	139,5
10.9 виробництво готових кормів для тварин	1574	20,7	417	5,5	2059	31,2	562	8,5	130,8	134,7
11 Виробництво напоїв	6307	11,4	1286	2,3	4433	13,4	1416	4,3	70,2	110,1
12 Виробництво тютюнових виробів	35	0,9	18	0,4	191	6,3	94	3,1	545,7	522,2

*Складено і розраховано за джерелом: Кількість зайнятих працівників на підприємствах за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010-2021). https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.

Водночас, впродовж згаданого періоду має місце скорочення чисельності зайнятих працівників на підприємствах малого та мікропідприємництва на майже 18% (до 40765 осіб). Така суттєва різниця в чисельності зайнятих працівників (76638 осіб і 40765 осіб) пояснюється тим, що у першому випадку йдеться про зайнятих працівників у суб'єктів

господарювання (*суб'єкти господарювання* – це фізичні особи – підприємці чи організації, які на основі юридично відокремленого майна в межах своєї господарської компетенції безпосередньо здійснюють господарську діяльність і використання її результатів або управлінську діяльність в економіці), а в другому – про зайнятих працівників у суб'єктів підприємницької діяльності, тобто на підприємствах різної величини (*підприємцями* можуть бути: громадяни України, інших держав, особи без громадянства, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності; юридичні особи всіх форм власності, встановлених Законом України "Про власність"; об'єднання юридичних осіб, що здійснюють діяльність в Україні на умовах угоди про розподіл продукції), які не враховують зайнятих працівників у фізичних осіб-підприємців. Згідно зі статистичними даними, у 2021 р. нараховувалося 39068 осіб, зайнятих у ФОП.

На загальному тлі скорочення зайнятих працівників у малому підприємстві в харчовій індустрії виділяються ті групи підприємств, у яких чисельність зайнятих працівників збільшувалася. Це, зокрема, наступні групи: 10.4 виробництво олії та тваринних жирів – 135,6% (до 3334 осіб), 10.5 виробництво молочних продуктів – 121,1% (до 2698 осіб), 10.8 виробництво інших харчових продуктів – 119,0% (до 5960 осіб), 10.9 виробництво готових кормів для тварин – 130,8% (до 2059 осіб) та 12.0 виробництво тютюнових виробів – 545,7% (до 191 особи). На нашу думку, це пов'язано із зменшенням сировинних ресурсів у зонах їх традиційної заготівлі та необхідністю, у цьому зв'язку, розширення районів заготівлі сировини за рахунок раніше не залучених (не підключених) до цього сільських територій. Але для цього потрібні нові зайняті працівники для проведення спеціальних робіт: заготівлі олійних культур і сирого молока у населення, виробництва готової їжі та страв, заготівлі кормових культур і виробництва готових кормів, а також організації мікропідприємств для виробництва тютюнових виробів. Це чітко ілюструється статистикою: за 11 років чисельність зайнятих працівників на малих і мікропідприємствах зменшилась на 17,8%, у т.ч. на мікро- – збільшилась на 3,9% (табл. 4).

Чисельність найманих працівників на малих і мікропідприємствах за одинадцять років зменшилась на 6,6% (до 39491 осіб), з них на мікро- – на 4,6% (до 9884 осіб) (табл.5), повністю дублюючи групи підприємств, у яких чисельність зайнятих працівників збільшувалася (табл. 4).

Таблиця 5

Кількість найманих працівників на підприємствах малого та мікропідприємства по харчовій індустрії України*

Виробництво	2010				2021				2021 до 2010=%	
	Малі підприємства		З них мікропідприємства		Малі підприємства		З них мікропідприємства		Малі	Мікро-
	Усього, осіб	% до зайнятих по виду діяльності	Усього, осіб	% до зайнятих по виду діяльності	Усього, осіб	% до зайнятих по виду діяльності	Усього, осіб	% до зайнятих по виду діяльності	П.6: п.2	П.8: п.4
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
УСЬОГО (10+11+12); з нього:	42281	11,6	10355	2,5	39491	12,4	9884	3,1	93,4	95,4
10 Виробництво харчових продуктів	42128	11,7	9084	2,5	35093	12,4	8588	3,0	83,3	94,5
10.1 виробництво м'яса і м'ясних продуктів	7725	12,5	1554	3,1	5900	9,7	1184	1,9	76,3	76,1
10.2 перероблення та консервування риби, ракоподібних і молосків	1876	28,5	334	5,1	1403	18,2	268	3,5	74,8	80,2

<i>Продовження таблиці 5</i>										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
10.3 перероблення та консервування фруктів і овочів	3015	14,8	538	2,6	2887	24,6	637	5,4	95,7	118,4
10.4 виробництво олії та тваринних жирів	2415	11,2	684	3,2	3197	11,9	1089	4,1	132,3	159,2
10.5 виробництво молочних продуктів	2171	3,1	466	0,7	2623	5,6	495	1,1	120,8	106,2
10.6 виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	4724	21,2	1348	6,0	4279	22,4	1129	5,9	90,5	83,7
10.7 виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	13783	14,7	2484	2,6	6981	11,6	1593	2,7	50,6	64,1
10.8 виробництво інших харчових продуктів	4890	7,2	1270	1,9	5809	13,4	1671	3,9	118,8	131,5
10.9 виробництво готових кормів для тварин	1529	20,2	406	5,4	2014	3,8	522	8,0	131,7	128,5
11 Виробництво напоїв	6118	11,1	1253	2,3	4223	12,8	1218	3,7	69,0	97,2
12 Виробництво тютюнових виробів	35	0,9	18	0,4	175	5,9	78	2,6	500,0	433,3

*Складено і розраховано за джерелом: Кількість найманих працівників на підприємствах за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010-2021). https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.

Зазначимо, що дублювання вищевикладених причин пов'язано тим, що аналізуються одні і ті ж підприємства в обох випадках з різницею між зайнятими і найманими працівниками всього лише в 3,1% (40765 осіб та 39491 особа відповідно). Водночас у мікропідприємств 6 груп підприємств спостерігається помітний приріст найманих працівників, зокрема: 10.3 перероблення та консервування фруктів і овочів – 118,4%; 10.4 виробництво олії та тваринних жирів – 159,2%; 10.5 виробництво молочних продуктів – 106,2%; 10.8 виробництво інших харчових продуктів – 131,5%; 10.9 виробництво готових кормів для тварин – 128,5%; 12.0 виробництво тютюнових виробів – 433,3%. Територіальне розміщення більшості з них потребувало збільшення заготівельних підрозділів первинної продукції сільського господарства і, відповідно, обслуговуючого персоналу переважно сезонної зайнятості, а тому супроводжувалося зростанням чисельності найманих працівників.

Повертаючись до аналізу статистичних даних щодо розвитку малих і мікропідприємств (табл. 1), необхідно звернути увагу на те, що витрати на оплату праці за 2014-2021 рр. збільшилися учетверо, хоча реалізація продукції – дещо більше, ніж утричі. Отже, оплата праці персоналу зростає більш високими темпами, ніж його продуктивність. Це можна вважати, на нашу думку, позитивним явищем, оскільки мав і має місце низький рівень оплати праці у малому підприємстві, порівняно з іншими суб'єктами господарювання, а також спостерігається підвищення цін на продукти харчування та інші засоби для життя населення промислового виготовлення. Водночас витрати на персонал збільшилися майже утричі, і цього дуже мало, зважаючи на те, що чисельність персоналу малого бізнесу становить п'яту частину від зайнятих працівників у харчовій індустрії загалом, а частка витрат на персонал м-м-підприємства становить менше ніж 8% від аналогічних витрат промисловості по виробництву харчових продуктів, напоїв та

тютюнових виробів. Тобто витрати на персонал по малому бізнесу в розрахунку на одного найманого працівника утричі нижчі, ніж по середніх і великих підприємствах. Це і є одна із граней нерівності між малими та іншими суб'єктами підприємництва харчової індустрії.

Звернімо увагу на фінанси м-м-підприємств. Кількість підприємств, які отримали прибуток, поступово зростала і наприкінці досліджуваного періоду становила 2/3 від їх загальної чисельності і це доволі пристойний результат. Водночас фінансові результати до оподаткування в розрахунку на одне прибуткове підприємство становили біля 21 тис. грн. у 2021 р., що надзвичайно мало. Також покращувалася рентабельність виробництва: зі збиткової на початку досліджуваного періоду до стабільно позитивної з другої половини 2010-их рр. операційної діяльності. Що стосується рентабельності усієї діяльності, то висока збитковість виробництва поступово знижувалася і в останній рік вийшла на нульове значення показника. Таким чином, економічна ситуація в малому бізнесі харчової індустрії мала тенденцію до поліпшення і до стабілізації.

Використання капітальних інвестицій м-м-підприємствами у динаміці не носить поступального чи лінійного характеру, а має варіативний вигляд: нижніми точками є 2014 р. і 2020 р., коли витрати капітального характеру були на рівні 453 та 576 млн грн., а вершинами – 2018 р. та 2021 р. із інвестиціями відповідно 3405 та 3059 млн грн., тобто у 7,5 та 5,3 рази вищими. Загалом же за досліджуваний період капітальні інвестиції збільшилися майже усемеро. Це свідчить про нестабільне та стихійне, за відсутності індикативного прогнозування на перспективу, фінансування потреб малих підприємств у капітальних інвестиціях.

Власний капітал малих підприємств за досліджуваний період збільшився практично у п'ятеро, а його частка в структурі власного капіталу усієї харчової індустрії збільшилася на 2,27 вп і становила біля 5,6%.

Висновки. Проведений аналіз змін в основних результатах діяльності малих і мікропідприємств харчової індустрії (продукція, праця, фінанси, інвестиції, капітал) за досліджуваний період свідчить про те, що результативність і ефективність виробничої діяльності вказаних суб'єктів підприємництва, хоча і незначними темпами і не завжди однонаправлено, але сприяла зменшенню збиткових значень та поступово зростала при переході до прибуткового варіанту розвитку.

Результативність розвитку малих і мікропідприємств по багатьох параметрах залежить від масштабів залучення робочої сили, або зайнятих/найманих працівників. У цьому відношенні, збільшення працівників по одних напрямках виробничої діяльності та зменшення по інших при загальному скороченні чисельності персоналу малого бізнесу харчової індустрії супроводжується істотними змінами на початку та в кінці досліджуваного періоду обсягів реалізованої продукції по 11 групах підприємств згідно з КВЕД-2010. Тобто відбувається структурно-динамічна переорієнтація напрямів та корекція масштабів діяльності малих і мікропідприємств харчової індустрії взагалі, а також певні переміни безпосередньо у напрямках промислової діяльності унаслідок коригування відношення в обсягах реалізованої продукції, яка надходить у приймально-торговельну мережу і враховується окремо від малих та мікропідприємств. Зокрема, на початковому етапі п'ять груп підприємств (10.1, 10.4, 10.6, 10.8, 11.0) акумулювали 2/3 реалізованої малим бізнесом харчової продукції, а на заключному – тільки чотири групи (10.1, 10.4, 10.6, 10.8) – 62,2%. Водночас групи мікропідприємств за аналогічними угрупованнями акумулювали відповідно 70,8% та 63,8% реалізованої харчової продукції. Отже, вказані групи підприємств малого бізнесу займають домінуюче положення.

В умовах продовження неоголошеної російсько-української війни відбуваються суперечливі процеси в національній економіці. З одного боку, триває руйнація матеріальної бази промислових і аграрних галузей та інфраструктури України в окупованих регіонах, прифронтових зонах та в зонах бойових дій, а з іншого – поступово відбувається відтворення і оновлення потенціалу первинного та індустріального

виробництва в деокупованих областях, включаючи й харчову індустрію. Але при цьому має бути забезпечено заміщення попереднього технологічного укладу наступним [11, с. 121], а в харчовій індустрії – третього і четвертого п'ятим і шостим технологічним укладом. Свою позитивну роль в цьому процесі відіграватиме і мале підприємництво, яке поступово також буде відновлюватися. Організація нових суб'єктів господарювання на сучасній інноваційно-технологічній основі на деокупованих територіях буде супроводжуватися включенням у виробничі процеси в якості робочої сили населення віддалених малих сіл та селищ міського типу. Відновлення малого бізнесу та його сталий розвиток стане об'єктивним процесом, оскільки невеликі та дрібні об'єми виробництва продовольчих продуктів, включаючи вирощування і заготівлю первинної сировини та випуск малих партій різноманітної харчової продукції, будуть завжди супроводжувати індустріальні технології масового випуску найпотрібніших продуктів з високою доданою вартістю.

Бібліографія

1. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні. Закон України від 22.03.2012. № 4618-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 30.
2. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : Розпорядження від 24.05.2017. № 504-р. Кабінет Міністрів України. Офіційний вісник України. 2017. № 63.
3. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва. Указ Президента України 03.07.1998 № 727/98. Офіційний вісник України. 1998. № 27.
4. Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Закон України від 21.12.2000 №2157-III. Офіційний вісник України. 2001. № 4.
5. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2021 роках. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за видами економічної діяльності у 2010-2021 роках. https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.
6. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. Київ: Знання, 2001. 277 с.
7. Голич Н. В., Панухник О. В. Погляд на категорію «малий бізнес» у призмі сучасного бачення та європейських підходів. Галицький економічний вісник. Тернопіль: Тернопільський нац. техн. ун-т. 2019. № 3 (58). С. 90-97.
8. Довгалюва О. В., Балабенко О. В. Управління малим бізнесом : підручник/ Донбас. нац. акад. буд-ва і архіт. Макіївка; Донецьк : Цифрова типографія, 2011. 298 с.
9. Крисак А. О., Мусятовська О. С. Проблеми і перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. Економіка та держава. 2018. № 12. С. 68-73.
10. Господарський кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 436-15. Офіційний вісник України. 2003. №11.
11. Бородіна О. А., Ляшенко В. І. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України. Вісник економічної науки України. 2022. № 1 (42). С. 121-134.

References

1. Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini. Zakon Ukrainy vid 22.03.2012. № 4618-VI. [On the development and state support of small and medium-sized enterprises in Ukraine] Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. [Official Gazette of Ukraine] 2012. № 30. [in Ukrainian].
2. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini na period do 2020 roku : Rozporiadzhennia vid 24.05.2017. № 504-r. [On the approval of the Strategy for the development of small and medium-sized enterprises in Ukraine for the period up to 2020] Kabinet Ministriv Ukrayiny. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. [Official Gazette of Ukraine] 2017. № 63. [in Ukrainian].
3. Pro sproshchenu systemu opodatkuvannia, obliku ta zvitnosti subiektiv maloho pidpriemnytstva. Ukaz Prezydenta Ukrainy 03.07.1998 № 727/98. [On the simplified system of taxation,

---

accounting and reporting of small business entities] Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. [Official Gazette of Ukraine] 1998. № 27. [in Ukrainian].

4. Natsionalna prohrama spriannia rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini. Zakon Ukrainy vid 21.12.2000 №2157-III. [National program to promote the development of small entrepreneurship in Ukraine] Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. [Official Gazette of Ukraine] 2001. № 4. [in Ukrainian].

5. Kilkist diuchykh subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2010-2021 rokakh. Kilkist zainiatykh pratsivnykiv u subiektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpriemnytstva za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2010-2021 rokakh. [The number of employed workers in large, medium, small and micro enterprises by types of economic activity in 2010-2021]. https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm; [in Ukrainian].

6. Varnaliy Z. S. (2001) Male pidpriemnytstvo: osnovy teorii i praktyky. [Small entrepreneurship: basics of theory and practice] Kyiv: Znannya, [Znannia]. 277 p. [in Ukrainian].

7. Holych N. V., Panukhnyk O. V. (2019). Pohliad na katehoriuu «malyi biznes» u pryzmi suchasnoho bachennia ta yevropeiskykh pidkhodiv. [A look at the category "small business" in the light of modern vision and European approaches.] Halytskyy ekonomichnyy visnyk. Ternopil: Ternopilskyy nats. tekhn. un-t. [Galician Economic Herald. Ternopil: Ternopil national. technical Univ]. № 3 (58). P. 90-97. [in Ukrainian].

8. Dovhalova O. V., Balabenko O. V. (2011). Upravlinnia malym biznesom : pidruchnyk/ Donbas. nats. akad. bud-va i arkhitekt. [Small business management: textbook/ Donbas. national Acad. building and architecture] Makiyivka; Donetsk : Tsyfrova typohrafiya [Digital Typography]. 298 p. [in Ukrainian].

9. Krysak A. O., Musyatovska O. S. (2018). Problemy i perspektyvy rozvytku maloho biznesu v Ukraini. [Problems and prospects of small business development in Ukraine] Ekonomika ta derzhava. [Economy and the state]. №12. P. 68-73[in Ukrainian].

10. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 №436-15. [Economic Code of Ukraine] Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. [Official Gazette of Ukraine.] 2003. № 11. [in Ukrainian].

11. Borodina O. A., Lyashenko V. I. (2022). Povoienne vidnovlennia ekonomiky: svitovy dosvid ta sprobа yoho adaptatsii dlia Ukrainy. [Postwar recovery of the economy: world experience and an attempt to adapt it for Ukraine] Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy. [Herald of economic science of Ukraine]. № 1 (42). P. 121-134. [in Ukrainian].